

Másfajta szövetkezet és földbirtok-politika szükségessége a mezőgazdaságban/¹

1. Intézményi válság: a mezőgazdasági szövetkezeti üzemi szervezet összeomlása és a vidéki Magyarország társtalansága

Az 1990-es évek meghatározó vonása: a szövetkezeti modell újragondolása - paradox módon ezzel párhuzamosan - a magyar gazdaság szövetkezeti tagságának nyugdíjba vonulása, a szövetkezetek eltűnése, az új szövetkezők elemi hiánya. Jól illusztrálja ezt a folyamatot a mezőgazdasági foglalkoztatottság alakulása: az 1990-es 818 ezerről 270 ezerre csökken. A visszaesés nagyobbik része 1993-ig következik be, s nagyrészt a termelőszövetkezetek kötelező átalakulásának tulajdonítható.

Az 1990-es években a termelőszövetkezetek és a szakszövetkezetek jelentős része megszűnik, vagy átalakul más típusú gazdasági társasággá. A termelőszövetkezeteken belüli foglalkoztatás, a jövedelem-újraosztás egyik fontos intézménye: az ipari melléküzemág is megszűnik, vagy - a vagyonnevesítést követően - önálló gazdasági társaságként működik tovább. Ez utóbbiak szabály szerint megszűnnek, a falusi emberek foglalkoztatási rendszere összeomlik.

Az egykori termelőszövetkezeteknek az 1992. évi II. tv-el előírt kötelező átalakulása során alapvetően négy átalakulási módra figyelhetünk fel. A tipikus eset a termelőszövetkezet egy nagyobb és több kisebb jogutóddal való megszűnése. A legnagyobb utódszervezet általában a korábbi téesz jogutódjaként működik. Ez a fajta átalakulás azokban a szervezetekben következik be, ahol a szövetkezeti vezetés egyben kívánja tartani a szövetkezetet, de nem tudja megakadályozni a kisebb kiválásokat. E típusba a vizsgált szervezetek mintegy 46 százaléka tartozik.

A második leggyakrabban előforduló átalakulási típus: a korábbi termelőszövetkezet dezintegrációja. A „téesz”-szervezetet nem tudják fönntartani, s a különböző partikuláris érdekeket követő tagi és alkalmazotti csoportok a téesz-vagyont szétviszik. Ennek oka gyakran a vagyontmentés, az átalakulás előtt eladósodott szervezetből a tagság így igyekszik a még megmenthető eszközöket kivinni. E típusba a szervezetek 30 százaléka tartozik. A termelőszövetkezetek 17 százalékában sikerül egyben tartani a szervezetet, jelentősebb tagi és alkalmazotti csoportok nem válnak ki. Az átalakulás negyedik, legritkábban előforduló típusa (7,4%) hasonlít az első típushoz, amennyiben fönntmarad ugyan egy nagyobb utódszervezet, de ez eladósodottsága miatt nem, vagy csak alig működik.

A nagy társadalmi átalakulást megelőző év, az 1988. évi statisztika szerinti termelőszövetkezetek helyén, az 1997-ben végzett felmérésben talált utódszervezetek az 1988-as termőterület 44 százalékát művelik, az akkori alkalmazotti létszám 25 százalékát foglalkoztatják. A létszámcsökkentés leggyakoribb formája a nyugdíjazás (a korábban ott dolgozók mintegy 30 százaléka így hagyta el a szervezetet), azt követi az átszervezés és áthelyezés (26,5 %), illetve a kilépett dolgozók helyének üresen hagyása.

A szocialista nagybirtok szempontjából két, a vidéki gazdaság szempontjából rendkívül fontos intézmény megszűnik a termelőszövetkezetek 1992-93-as átalakulása során: a háztáji gazdasággal kialakított integráció, továbbá a szövetkezeti tagok foglalkoztatási kötelezettsége. Mindkét

¹/Részlet a szerző: „Szubjektív gondolatok a szövetkezetek összetett természetéről a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetek elmúlt ötven éve alapján” című munkájából.

intézmény a szövetségi tagoknak és alkalmazottaknak nyújtott jogosítványokat és garantálta, hogy a termelőszövetkezetek által megtermelt jövedelem egy bizonyos részét azok kötelesek a tagoknak és alkalmazottaknak átadni.

A háztáji megszűnése a családi keretekben folyó kisüzemi termelésre hat kedvezőtlenül, mert nem csupán a termelőszövetkezetek nyújtotta inputok megszűnését hozza magával, hanem a termelőszövetkezetek, illetve utódszervezeteik a kisüzemekben megtermelt termékeket már nem veszik át és nem értékesítik tovább. Mindezt a széttöredezetést tovább fokozza az egyes termékpályák másik - földolgozó és értékesítő - részének fragmentációja², egyrészt az élelmiszeripari és kereskedelmi magánosítás következtében, másrészt pedig a belföldi és külföldi kereslet csökkenése miatt.

A kilencvenes évek privatizációs folyamatai hatással vannak a mezőgazdasági kisáruterelésre is. A privatizáció és a piacgazdasági intézmények létrejöttének egyik következménye, hogy megindul a családi gazdaságok koncentrációja, amely tompítja a korábbi kisüzem-nagyüzem duális szerkezetet. Ugyanakkor ez a dualitás máig meghatározza a magyar agrártermelést, ezzel az üzemszerkezetet különbözővé téve az EU országokétól. A kilencvenes években a mezőgazdasági önálló foglalkozásúak száma 27 ezerről 73 ezerre növekszik, míg ezzel egy időben 70%-ról 55%-ra csökken a mezőgazdaságban érdekelt háztartások aránya.

A magyar mezőgazdaság 1990-es években környezetkímélőbbé is vált és a vidéki térségek is jelentős átalakuláson mentek keresztül. A magyar agrárgazdaság válságára és strukturális átalakulására ki nyugdíjba vonulással, ki vállalkozás alapításával, ki elvándorlással, ki a gyermekvállalás időpontjának elhalasztásával válaszolt, ki pedig megromlott egészséggel, fölbomlott lelki egyensúllyal. Új munkahelyek a mezőgazdaságon kívül jöttek létre elsősorban, igaz, regionálisan eltérő számban és térségenként, sőt gyakran településenként eltérő ágazatban.

A falu és a kisváros gazdasági átalakulásának csak egyik eleme a mezőgazdasági szövetkezetek jelentőségének drámai csökkenése. Számos helyen nem csupán a mezőgazdasági szervezetek megszűnése, illetve méretcsökkenése vezetett a munkanélküliség emelkedéséhez, hanem a városi ipari üzemek válsága is. A szocialista vidéki ipar jelentős részét fölszámolják az átalakulás során, így a vidék gazdaságának mezőgazdaságtalanítása dezindustrializációval³ is együtt jár.

A szövetségi gazdaságok megszűnése kihatással bír a falusi települések pauperizálódására⁴ is. Falvaink jelentős száma a visszafordíthatatlan gazdasági, szociális, élet-, vagyoni- és jogbiztonsági összeomlás útjára lépett. A falvaink több, mint egy harmadát a stagnáló, süllyedő falvak közé kell sorolnunk. A stagnáló falvakban a helyi tőkefelhalmozási folyamat, sem a belső, sem a külső tőkebeáramlás nem indult be, így a polgárosodási folyamat sem indult el. Különösen jellemző ez azokra a településekre, ahol a helyi gazdaságban meghatározó szerepe volt a termelőszövetkezetnek vagy a környékre telepített ipari üzemnek, amelyek a kedvezőtlen táji, piaci adottságok vagy a menedzsment rossz gazdálkodása miatt tönkrementek. A munkavállalási lehetőség híján a helyi társadalomban többségben vannak a szociális transzferekből élő családok. E településeken csak egy-két közepes-nagy vállalkozás működik, gyakran a volt tsz privatizált vagyona épülve. A helyi önkormányzat ezeken a településeken lehetőségek és kapacitások

²/ széttördelés, széttöredezettség

³/ mint kifejezés, tartalmát tekintve az ipar hanyatlását és sorvadását, vagy leépülését jelenti

⁴/ elszegényedés, gyökértelenedés (a faluból a városba költözés során)

hiányában nem tud érdemben hatni a helyi gazdaság fejlődésére, az önkormányzati erőforrásokat a közintézmények és a szociális védőháló finanszírozására fordítják. A stagnáló falvakban egyre nagyobb arányban jelenik meg az underclass/⁵ jelensége. A munkanélküliség miatt kialakuló új szegénység már a második munkanélküli generáció megjelenésében mutat ijesztő képet.

A süllyedő falvakat a szocialista időszakban a településhierarchia legaljára besorolt mintegy 1800, főleg kis lélekszámú települést a kilencvenes évek átalakulása szinte minden szempontból kedvezőtlenül érintette. A magyar lakosság előregedése és elvándorlása, a roma lakosság betelepődése, lélekszámuk növekedése, ill. a romák alacsony munkapiaci erőforrásai, mára jelentős számú olyan falut termeltek, ahol alig akad olyan ember, aki munkahellyel rendelkezne, s a családok megélhetése kizárólag a szociális transzferekre épül. A megélhetési nehézségek és a növekvő helyi társadalmi feszültségek a települési önkormányzatok számára kezelhetetlen problémát jelentenek.

2. Miért kell másfajta szövetkezet- és földbirtokpolitika?

Az agrárgazdaság üzemi szerkezete és a települések rendszere, életképessége között közvetlen összefüggés van. A szövetkezet gazdasági és szociális funkcióin túl ma már megkerülhetetlen településhálózatot alakító és működtető szervezet. A rendkívül alacsony foglalkoztatási készséget és képességet, monokultúrás termelési szerkezetet, gyakran eladhatatlan agrártermék- felesleget felmutató – túlnyomórészt kereskedelmi társasági formában működő - nagybirtokrendszer tartós fennmaradása a belátható jövőben/⁶ a magyar vidéki társadalom gazdasági és szociális összeomlását vetíti előre.

Elkerülésére a saját munkán alapuló közép és kisüzemek sokaságának, majd ezekre egy új forgalmi szektorú szövetkezeti rendszer, kiegészítőleg szociális foglalkoztató szövetkezeti struktúra kiépítésére van szükség, amely elsősorban településpolitikai, szociálpolitikai, foglalkoztatáspolitikai szempontból fontos és ezzel egy időben agárpolitikai szempontból is megkerülhetetlen. Visszatekintve az elmúlt hatvan évre, döbbenetes a kormányzati politika - 1948-tól datálható - jövőbe látási képességének, integrált elemző és stratégia alkotási képességnek hiánya.

Van ugyanakkor megoldás, éppen a környezetgazdálkodó mezőgazdaság és élelmiszeripar várható stratégiai felértékelődése miatt. Ez a stratégiai felértékelődés nem a mai agrárkibocsátásunkat jellemző tömegtermékek mentén fog kialakulni, még akkor sem, ha tartós marad az agrárium alaptermékeinek ipari nyersanyagként való tömeges igénybevétele. A zöltség és gyümölcságazat mellett a magas minőségű és környezetbarát módon előállított – élőlélményes élelmiszerek termelésében a nagybirtokok versenyhátrányba fognak kerülni. Ebben a folyamatban a magyar mezőgazdaság az EU átlagnál olcsóbban képes előállítani jó minőségű agrártermékeket, s

⁵/ a fogalom a társadalom egészétől élesen elkülönülő, diszkriminációtól sújtott olyan réteget jelöl, amelynek nincs esélye arra, hogy bekapcsolódjon a munkamegosztás kialakulófélben levő új rendszerébe, normális munkája, jövedelme, lakása, társadalombiztosítása legyen, gyerekeit megfelelően tudja iskoláztatni, stb.

⁶/ A kilencvenes években csökkent a mezőgazdasági munka elterjedtsége is a háztartásokban. 1986-87-ben még a 15-74 éves korú népesség 38%-a 1999-2000-ben már csak 24%-a végzett egy átlagos napon mezőgazdasági jövedelemkiegészítő tevékenységet. Nagymértékben visszaesett a mezőgazdasági munka aránya azok körében is, akik nem rendelkeznek mezőgazdasági földterülettel, míg korábban nagyarányú mezőgazdasági munkavégzés jellemezte ezt a csoportot is. A mezőgazdasági összeírások (ÁMÖ 2000, Életmód és időmérleg 1999/2000) adatai.

kevés közösségi támogatás mellett is jelentős komparatív előnyökkel és nemzetközi piacokkal rendelkezhet.

Azt is látni kell mindazonáltal, hogy a sokszínű magyar vidéki társadalomban a mezőgazdaság már nem a domináns gazdasági ágazat, a mezőgazdasági üzemek ugyan a vállalkozási populáció jelentős, de a legtöbb térségben nem meghatározó csoportját alkotják. Újra kell tehát gondolnunk az agrár- és szövetkezetpolitikát is, hogy a magas – közösségi és tagállami-költségvetési ráfordításokat igénylő támogatási transzfer úgy oldja az agrár-versenyképességi kihívásokat, hogy az egyúttal a vidéki Magyarország társadalmi térszerkezeti elemét, a települési hálózatot, annak lakossága kor- és foglalkoztatottsági- struktúráját, társadalmi újratermelési képességét szolgálja. Így:

- foglalkoztatás-orientált,
- a természeti környezetet kímélő, környezetbarát,
- minden előállítási fokon élelmiszerbiztonságot teremtő,
- rurális tájképet és társadalmat megőrző,
- élelmiszer előállító ágazat legyen.

Mindehhez teljesen új gondolkodásra és szabályozási megközelítésre van szükség. Ebben a komplex, európai közösségi és magyar tagállami szabályozási folyamatban az EU közösség gondolkodása egyértelműen előbbre tart, mint a magyar, amely fogja maradt régi beidegződéseknek tudományos, szakmai és főleg politikai értelemben.

A nagy kérdés: az európai keretek felé visszataláló szövetkezeti jogalkotás és szövetkezetpolitika talál-e receptorokat, a szövetkezettől hidegletést kapó mai vidéki népesség utódai felismerik-e a szövetkezésre való ítéltettségüket. A családi gazdaságokra épülő új agrárpolitika természetes szükséglete az alapanyag termelésre épülő beszerző és értékesítő, továbbá hitelszövetkezeti struktúra kialakítása. Az új szövetkezéshez meghatározó vagyoni állami támogatásra lesz szükség. A szövetkezetre nagyobb szükség van, mint valaha.

Forrás: Szerző: Dr. Kurucz Mihály, az ELTE Állam és Jogtudományi Kar docense, „Szövetkezés” c. tudományos és tájékoztató folyóirat, XXX. évf. 2009/1- 2. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest